

ČLOVEKOVE PRAVICE V LUČI NOVIH GROŽENJ VARNOSTI**

Povzetek. Prispevek analizira vpliv novih groženj varnosti na percepcijo in udejanjanje človekovih pravic v sodobni demokratični družbi. Izhaja iz koncepta varnostnega okolja, kot je nastal po koncu hladne vojne. Koncept bipolarne svetovne ureditve je namreč odločilno vplival tudi na polje človekovih pravic. Še globlje pa je na razumevanje človekovih pravic in svoboščin vplival pojav t. i. novih groženj varnosti, ki ga zaznamo po koncu hladne vojne. Na tej točki se sprašujemo o smiselnosti revizije pojava človekovih pravic in svoboščin. Odpira se zanimiv raziskovalni problem, kako uravnovesiti ekonomski vpliv dveh nasprotujočih si subjektov – varnosti na eni strani in zagotavljanja človekovih pravic in svoboščin na drugi. Soodvisnost varnosti in človekovih pravic nas pripelje do sklepanja o sorazmernosti in soodvisnosti teh dveh pojmov. Sledi poskus aplikacije zaključkov na slovensko okolje ter iskanje prednosti, ki jih imata naša država in družba zaradi varnostnih razmer na svojem območju in standarda varovanja in zagotavljanja človekovih pravic.

Ključni pojmi: človekove pravice, varnost, nove grožnje varnosti, hladna vojna.

Uvod

Dandanes je sodobna družba sredi radikalnih sprememb, ki sta jih povzročili in jih še vedno povzročata komunikacijska in informacijska tehnologija. Kljub razvoju varnost še vedno predstavlja imanentno prvino vsake družbe. Tako je že od samega pojava človeka. Problem varnosti ne nastopi zgolj ob pojavu vojne ali po določenem dogodku, tako npr. po terorističnih napadih na ZDA 11. septembra 2001. Problem varnosti je navzoč povsod in že vse od samega nastanka človeštva. Vzporedno z razvojem človeške

* Mag. Bojan Kurež, Ministrstvo za obrambo RS; dr. Janez Mekinc, docent na Fakulteti za turistične študije – Turistica, Univerza na Primorskem; dr. Andrej Anžič, profesor na Fakulteti za državne in evropske študije Brdo pri Kranju.

** Pregledni znanstveni članek.

družbe se spreminja tudi pojmovanje varnosti. Koncept varnosti si lahko predstavljamo kot živ organizem, ki se med evolucijo nenehno spreminja, razvija, raste, dopolnjuje in prilagaja okolju. Tudi obstoječ koncept varnost ne predstavlja njegove končne oblike, ampak samo eno izmed stanj v njegovem razvoju, ki se bo sklenil s koncem obstoja človeštva.

Ironično je torej, da se bo razvoj koncepta varnosti končal takrat, ko se bo zgodilo tisto, kar naj bi vse varnostne strukture, sistemi in mehanizmi preprečili. To je dokončen propad človeštva. Prav zaradi tega dejstva so bila še kako pomembna prizadevanja za mednarodno pravno varstvo človekovih pravic sredi 20. stoletja. Čeprav je res, da je bila univerzalnost človekovih pravic temeljna prvina liberalnega koncepta, pa je zamisel o aktih, ki bi na mednarodni ravni utemeljili človekove pravice, dobila svoje ožje in širše uresničitve predvsem po drugi svetovni vojni. Prizadevanja za nadnacionalno varstvo človekovih pravic segajo že v 19. stoletje (na primer boj za odpravo suženjstva in prisilnega dela), najdemo jih pa tudi po prvi svetovni vojni (zlasti v določbah mirovnih pogodb), toda najpomembnejši mejnik v teh prizadevanjih pomeni nedvomno Splošna deklaracija o človekovih pravicah, ki jo je sprejela Generalna skupščina Organizacije združenih narodov 10. decembra 1948. Ne glede na različne idejne vplive ter kompromisne rešitve ter dejstvo, da ima ta deklaracija predvsem moralni pomen, ni mogoče spregledati njenega vpliva na dvig zavesti o človekovi svobodi in dostojanstvu – ne glede na državne meje in politični sistem. Ker je podroben prikaz mednarodnega varstva človekovih pravic predmet posebne študije, naj zadošča le kratko opozorilo o tej vrsti varstva kot pomembne značilnosti razvoja pravic v tem stoletju. Neizpodbitno dejstvo je, da so človekove pravice globoko povezane s pojmom varnost. Ta povezava se izraža na več področjih družbenega, političnega in gospodarskega življenja posamezne države ali širše skupnosti držav. Različni dokumenti (deklaracije, resolucije, konvencije) o človekovih pravicah so v zgodovini nastali in bili sprejeti po obdobjih, v katerih je bil porušen sistem varnosti, tj. po obdobjih dolgotrajnih vojn in vojaških konfliktov. Tako je leta 1865, po ameriški državljanski vojni, ki jo imenujejo tudi secesijska vojna, predsednik Abraham Lincoln razglasil osvoboditev sužnjeve, nekoliko pozneje pa so v ZDA pravno-formalno ukinili sužnjelastniško družbeno ureditev; po moriji druge svetovne vojne je Organizacija združenih narodov sprejela Deklaracijo o človekovih pravicah, Svet Evrope pa Evropsko konvencijo o človekovih pravicah in svoboščinah.

Prve moderne temelje človekovih pravic najdemo že v 17. in 18. stoletju, ko postane meščanski razred dovolj močan in vpliven, da uveljavi spoznaje, da ni mogoče govoriti o človekovih pravicah, dokler oblast javno ne prizna svojih omejitev in sredstev, ki so na voljo posamezniku, ko se sooča z oblastjo. Za Evropo je značilno, da se je idejni boj za človekove pravice

razvijal prek naravnopravnih doktrin – ali so človekove pravice odvisne od države ali pa so po svojem bistvu »naravne« pravice, človeku prirojene, in zato postavljene nad vsakokratno oblast. Sprememba obstoječega pravnega sistema in pravnega zavarovanja »naravnih pravic« se pojavi že z meščanskim razredom in njegovim spopadanjem z obstoječim družbenim redom. Šele moderna doba je prinesla korenito spremenjeno dojetje odnosa med posameznikom in politično (državno) organizirano skupnostjo. Res je, da je slej ali prej v grški filozofiji polis ostajal tisti prostor, ki se po svoji »naravi« postavlja kot edino možni prostor za uresničevanje človekove svobode in »naravne« pravičnosti. Niti v miselnih abstrakcijah zato ni moglo priti do zamisli, da bi posamezniku v odnosu do polisa pripadale »naravne« pravice. Antična družba tako ne pozna človekovih pravic v modernem pomenu besede. Temeljne oblike modernega naravnega prava so njegova racionalnost in univerzalnost ter vztrajanje, da človekove pravice niso samo moralni, temveč tudi izrazito pozitivno-pravni problem, kajti bistvo pravic je prav v tem, da jih mora vsakokratna oblast s slovesnimi pravnimi akti priznati ter jim zagotoviti ustrezno pravno varstvo.

Obveznost oblasti, da spoštuje pravice, utemeljene v »človekovi naravi«, je meščanska politična misel utemeljevala z družbeno pogodbo. Ta je postala osrednji steber pri utemeljevanju pravic in omejevanju oblasti šele v okvirju meščanske pravno-politične in filozofske misli. Najpomembnejši in najvplivnejši predstavnik takega utemeljevanja človekovih pravic ter posameznikovega odnosa do oblasti je bil angleški mislec John Locke (1663–1704). Pri utemeljevanju človekovih pravic izhaja iz »naravnega stanja«, v katerem so vsi ljudje svobodni in enaki. Naravno stanje je stanje popolne svobode ljudi, da urejajo svoje ravnanje in razpolagajo s svojim premoženjem in svojo osebnostjo, kot se jim zdi primerno v mejah naravnega zakona, na da bi morali pri tem vprašati za dovoljenje koga drugega ali biti odvisni od njegove volje.

Na evropski celini je idejo o omejeni oblasti povzel Montesquieu, ki je prepričljivo utemeljeval nevarnost zlorabe oblasti za človekovo svobodo ter terjal omejeno in deljeno oblast. Vzpostavil je logično zvezo med človekovo svobodo in načelom zakonitega izvrševanja oblasti. Ob taki miselni dediščini je nastala tudi Rousseaujeva zamisel o družbeni pogodbi. Tudi Rousseau izhaja iz dokazovanja obstoja naravnega stanja in naravnega človeka. Pomanjkljivost te spontane in naravne skupnosti pa je, da v njej ni zagotovljeno varstvo človekovih pravic ter da v njej vladata nered in arbitrarnost. Zato je treba najti tako obliko združitve, da bo z vsemi skupnimi silami branila in varovala osebo in premoženje vsakega člana in v kateri se bo lahko vsakdo, združen z vsemi, vendarle podrejal le samemu sebi in ostal prav tako svoboden kot prej. Nova družbena skupnost, nastala z družbeno pogodbo, je po Rousseaujevi zamisli tudi moralno utemeljena skupnost,

kajti državljansko stanje povzroči v človeku zelo pomembno spremembo, saj v njegovem ravnanju zamenja nagon s pravičnostjo in podeli njegovim dejanjem moralnost, ki je prej niso imela.

Temeljno sporočilo teh idej je, da je smisel državne oblasti v varovanju človekovih pravic in da morata biti temu smislu podrejena tako institucionalna izoblikovanost države kakor tudi njeno delovanje, postavljeno v natančne pravne okvirje.

Med deklaracijami in listinami (v 17. stoletju) je posebej omembe vredna Virginia Declaration of Rights (1776), saj je postala vzorec za vse nadaljnje ameriške deklaracije, pa tudi za najbolj znano francosko deklaracijo. Virginijska listina v 1. členu določa, da so vsi ljudje po naravi enaki in neodvisni ter imajo nekatere prirojene pravice, ki jih, potem ko stopijo v določeno družbeno stanje, ne morejo z nobeno pogodbo odvzeti ali odtegniti svojim potomcem, in sicer uživanje življenja in svobode, s sredstvi za pridobivanje in uživanje lastnine, ter iskanje in doseganje sreče in varnosti. Naravnopravni nauk se je začel prelivati v listine. Vidna je tudi temeljna naravnopravna misel, da država ni ustanoviteljica pravic, temveč jih je dolžna kot že obstoječe priznati in jim zagotoviti učinkovito varstvo. V značilnosti teh političnih aktov se kaže pomemben zgodovinski dosežek v človekovem boju z oblastjo in njeno arbitrarnostjo.

Ne glede na ameriške zglede se je v evropsko zavest najgloblje zalezla La déclaration des droits de l'homme et du citoyen iz leta 1789 – s svojimi značilnimi določbami, kot so na primer: »Ljudje se rodijo in živijo svobodni ter enaki v pravicah ... Cilj vsakega političnega združenja je ohranitev naravnih in nezastarljivih človekovih pravic. Te pravice so svoboda, lastnina, varnost in upor proti zatiranju.«

Obseg in kakovost človekovih pravic je poslej mogoče presojati na podlagi ustavnih in zakonskih norm posameznega pravnega reda. Ideja o omejeni in nadzorovani oblasti, ki je sicer rasla iz boja proti fevdalnemu absolutizmu, je postala temeljni sestavni del koncepta meščanske države same. S tem je bistveno pripomogla k spoznanju, da brez tako izoblikovanje oblasti ni mogoče uresničiti demokracije v politično organizirani skupnosti.

Hladna vojna in človekove pravice

Varnostno okolje je prav tako kot njegova produkta, grožnje varnosti in koncepti varnosti, živa tvorba, ki se tekom zgodovine spreminja. Da bi razumeli sodobno varnostno okolje in grožnje varnosti, ki se pojavljajo danes in vplivajo na percepcijo in udejanjanje človekovih pravic v sodobni demokratični družbi, moramo poznati temeljno kronologijo njegovega razvoja.

Če odmislimo varnostno okolje pradavnine in srednjega veka ter se osredotočimo na zgodovino mednarodne skupnosti po vestfalskem miru iz leta

1648, vidimo, da so države krojile varnostno podobo sveta. Države so, in deloma še vedno, predstavljale neodvisne in samostojne akterje mednarodne skupnosti. In prav države oz njihovi predstavniki so tisti, ki so skozi zgodovino mednarodnih odnosov spodbujali ideje o tem, kako zagotoviti mednarodno varnost. Do danes sta se tako v namene zagotavljanje mednarodne varnosti pojavila dva osnovna modela: konfliktni in kooperativni model.

Konfliktni model zagotavljanja mednarodne varnosti prevladuje predvsem v razvoju mednarodnih odnosov do konca 2. svetovne vojne. Osnovo delovanja konfliktnega modela predstavlja uporaba sile (Grizold, 1998: 5). Zagotavljanje varnosti razume kot igro ničelne vsote ali »zero sum game«. Temelji na predpostavki, da si ena država lahko varnost poveča zgolj in samo na račun zmanjšanja varnosti druge države. Takšno tekmovalno obnašanje držav v odnosu do zagotavljanja oz. »pridobivanja« varnosti pri drugih državah in v mednarodni skupnosti sproža varnostno dilemo. Varnostno okolje postaja napeto, podobno tekmi. Vse to vodi v začaran krog kopičenja moči in oboroževanja, iz katerega ni videti konca (Mangold, 1991: 10)

Kooperativni model pa predstavlja korak naprej v razvoju koncepta zagotavljanja mednarodne varnosti. Ta se je – kljub poprejšnjim poskusom – začel intenzivneje razvijati šele po koncu 2. svetovne vojne. Temelji na ideji skupne varnosti, ki jo razume kot mednarodno ureditev, kjer predstavlja varnost skupno dobro vseh držav. Mangold (1991: 80) ga v najširšem smislu razume kot stanje mednarodnega sistema, v katerem sta pravica do razvoja in svobode pred zunanjim ogrožanjem ter načelo samoodločbe zagotovljena za vse narode.

Sistem kolektivne varnosti se je prvič pojavil v okviru Društva narodov. Idejni oče koncepta je ameriški predsednik Woodrow Wilson, ki je zagovarjal institucionalno zagotavljanje mednarodnega miru in varnosti na načelih kolektivne varnosti, pri čemer naj varnost sveta ne kliče po obrambi nacionalnih interesov, ampak po miru kot pravnem konceptu (Kissinger v Grizold, 1998: 8). Vendar sistem zaradi številnih pomanjkljivosti ni bil uspešen. K temu je zagotovo prispevalo tudi pomanjkanje politične volje tedanjih najpomembnejših akterjev mednarodne skupnosti (Grizold, 1998: 8–9). Po njenem koncu je nov veter v proces institucionalizacije mednarodne varnosti prinesla Organizacija združenih narodov (v nadaljevanju OZN). Njen sistem kolektivne varnosti je temeljil in še vedno temelji na prepovedi uporabe sile in/ali grožnje z uporabo sile v odnosih med mednarodnopravnimi subjekti in uporabi posebnih mehanizmov pri zagotavljanju mednarodnega miru in varnosti

Kljub temu da ne obstaja enotno stališče glede časovne členitve razvoja mednarodnih odnosov od sklenitve vestfalskega miru do danes, pa je vendarle opaziti dokaj visoko stopnjo soglasja, da je po 2. svetovni vojni nastopilo novo obdobje. Dokaz edinstvenosti tega obdobja so tudi številne

družbene, politične in varnostne posebnosti, ki jih v drugih obdobjih ne najdemo. Lubi (2004: 160) kot posebej izrazite navaja naslednje:

- pojav dveh mogočnih držav (velesil) – ZDA in SZ – na čelu dveh politično-vojaških zvez (blokovi) – Nata in Varšavskega pakta, v katera so se razvrstile vse najpomembnejše države sveta in med katerima je potekal oster ideološko-politični spopad, imenovan hladna vojna;
- ostro tekmo med obema blokoma v oboroževanju tako z jedrskim kot s konvencionalnim orožjem;
- ob velikem številu lokalnih in regionalnih vojnih spopadov odsotnost velike vojne in s tem stanje, ki je ob upoštevanju obeh prej navedenih značilnosti zagotovo dosežek brez precedensa;
- dokončen razpad kolonialnih imperijev evropskih velikih sil in s tem nastanek velikega števila novih suverenih držav, ki so ob prvem (zahodnem, kapitalističnem) in drugem (vzhodnem, socialističnem) oblikovale t. i. tretji svet;
- preobrazbo Nemčije in Japonske v razmeroma kratkem času ene generacije iz nekdanjih imperialističnih in militarističnih držav v demokratična, stabilna in miroljubna gospodarska velikana;
- visoko stopnjo gospodarske in politične povezanosti razvitih kapitalističnih držav;
- prej omenjen nastanek OZN kot univerzalne mednarodne organizacije z globalnim obsegom delovanja.

V varnostnih koncepcijah držav je od konca 2. svetovne vojne (1945) pa do leta 1989 prevladovala hladna vojna. Ta je bila okarakterizirana z ideološkim in vojaškim rivalstvom med Vzhodom in Zahodom (Johnson, 1999: 5). Nasprotujoča si centra moči sta bila ZDA in Sovjetska zveza. Velesili sta si postopoma ustvarili blok zaveznikov in svoje interesne sfere po vsej zemeljski obli (Simoniti, 1996: 17). V tem obdobju je svet zaznamovala njegova geostrateška razsežnost. Nasproti sta si stali supersili, oboroženi z jedrskim orožjem, katerega skupna rušilna moč bi lahko večkrat uničila celotno Zemljo. Vsaka izmed teh velesil je kot magnet privlačila države s podobnim ideološkim in političnim prepričanjem. Geostrateški regiji sta imeli svojo primarno vlogo na področju varnosti, medtem ko gospodarsko in politično nista bili homogeni. Ker pa je v tistem obdobju varnostna komponenta močno prevladovala, je omogočila nastanek Nata in Organizacije Varšavskega sporazuma. Z nastankom teh dveh organizacij je svet postal tudi varnostno polariziran. Obe velesili sta se zavedali moči druge. Obstajala je velika verjetnost, da spopad med njima preraste v splošno jedrsko vojno. Zato sta v medsebojnih odnosih ravnali skrajno previdno.

V obdobju hladne vojne je v Evropi zelo pomembno vlogo povezovalca odigral Svet Evrope, ki ga je leta 1949 ustanovilo deset držav, zdaj pa njegovo

članstvo obsega kar 47¹ držav. Članica Sveta Evrope lahko postane vsaka evropska država s pogojem, da sprejema načelo vladavine prava in jamči človekove pravice in temeljne svoboščine vsakomur, ki je pod njeno oblastjo. Pri Svetu Evrope je treba poudariti, da rešuje vsa pomembnejša vprašanja evropske družbe, razen obrambe. Njegov program dela obsega človekove pravice, medije, pravno sodelovanje, socialno usklajenost, zdravstvo, izobraževanje, kulturo in kulturno dediščino, šport, mladino, lokalno demokracijo in čezmejno sodelovanje ter okolje in prostorsko načrtovanje. Prav zaradi te svoje opredelitve, da se organizacija ne bo ukvarjala z vprašanji obrambe, se je velikokrat lahko postavila v nevtralnno pozicijo ter dosledno zagovarjala pravno državo in človekove pravice tudi v obdobju hladne vojne. Po razpadu vzhodnega bloka pa je odigrala ključno vlogo v širjenju standardov varovanja človekovih pravic in svoboščin ter uveljavljanja principov pravne države in demokracije. Širina članstva in enakopravnost držav članic pri odločitvah sta organizaciji zagotovili avtoriteto pri uveljavljanju principov demokracije, pravne države ter človekovih pravic v inštitucije držav tranzicije. Tudi v državah, kjer je bila porušena stabilnost in so se dogajale vojne ali pa oboroženi konflikti, je Svet Evrope odigral vlogo stabilnosti.

Človekove pravice v sodobnem varnostnem okolju

S koncem hladne vojne so prenehala številna utrjena znanja, ki so sicer veljala o mednarodnih odnosih. To je drastično vplivalo tudi na značaj varnostnega okolja, kot ga poznamo danes. »Po razpadu bipolarizma geopolitike ne obvladuje več njena geostrateška razsežnost – vsaj ne v toliki meri kot med letoma 1945 in 1990« (Simoniti, 1997: 45). Uporaba oborožene sile je postala zelo težavna – ne samo zaradi zapletenih tehnologij, temveč predvsem zaradi političnih razmer, ki izhajajo iz demokracije. Pomen vojaške sile kot sredstva za doseganje političnih ciljev se je bistveno zmanjšal na račun krepitve pomena gospodarske moči (Simoniti, 1997: 45). Razvoj dogodkov, ki je sledil padcu berlinskega zidu in razpadu Sovjetske zveze, je zahteval vnovičen premislek o dotlej sicer nespornih konceptih, doktrinah in teorijah. Temeljito je bilo treba razmisliti o konceptih o nepovratnosti in nepovnljivosti stanj ter preteklih idej in procesov, ki so bili sicer široko sprejeti

¹ Svet Evrope je 5. maja leta 1949 ustanovilo deset držav (Belgija, Danska, Francija, Irsko, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Švedska, Združeno kraljestvo), v avgustu 1949 pa sta se jim pridružili še Grčija in Turčija; v Svetu Evrope je danes 47 držav članic: Islandija in Nemčija (1950), Avstrija (1956), Ciper (1961), Švica (1963), Malta (1965), Portugalska (1976), Španija (1977), Liechtenstein (1978), San Marino (1988), Finska (1989), Madžarska (1990), Poljska (1991), Bolgarija (1992), Estonija, Litva, Slovenija, Češka republika, Slovaška, Romunija (1993), Andora (1994), Latvija, Albanija, Moldavija, Ukrajina, Makedonija (1995), Rusija in Hrvaška (1996), Gruzija (1999), Armenija in Azerbajdžan (2001), Bosna in Hercegovina (2002), Srbija (2003), Monako (2004) ter Črna gora (2007).

v akademskih krogih. Dosledne prevetritve so bile potrebne tudi analitične kategorije, ki jih je večina proučevalcev že nekaj časa imela za preživele. Tu mislim na agresivni nacionalizem, etnopolitiko, etnično čiščenje, genocid itd. Tudi geopolitika se je po koncu hladne vojne v vsej svoji moči pojavila na mednarodnem prizorišču – bodisi kot spor, kdo ima pravico nad določenim ozemljem, bodisi kot pravica, da si krivično odvzeto ozemlje znova prilastimo. Ugotovimo torej lahko, da nič od naštetega ni preseženo. Niti po koncu hladne vojne niti danes. Vojne za povrnitev izgubljenega, etnična čiščenja, genocid ter zanikanje veljavnosti sklenjenih pogodb o meji predstavljajo probleme sodobnega varnostnega okolja.

Presenetljivo je dejstvo, da lahko odnos med sodobno državo ter posameznikom črpamo iz misli filozofa, ki je odnos opredeljeval pred več kot dva tisoč let. Platon je namreč državo definiral kot subjekt, ki je moder v svojem upravljanju. Trdil je, da je država preudarna, ker simbolizira nekakšen red ter obvladovanje strasti in gonov. Država pa je tudi pravična. Pravičnost je nujni temelj za državo. Vsak posameznik naj v državi opravlja samo eno nalogo – tisto, ki najbolj ustreza njegovi naravi. Pravičnost je v tem, da vsakdo opravlja svojo nalogo in se ne vmešava v druge stvari. Pravičnost daje moč preudarnosti, moči in pogumu, da ostanejo nespremenjene (dokler je sama v njih). Je sila, ki z drugimi tekmuje za popolnost države (Platon, 1995).

Ni treba dodatno poudarjati, kako zelo Platonovo razmišljanje velja še danes, še posebej, če ga pogledamo s stališča varnosti in človekovih pravic. Zgornjemu razmišljanju lahko iz sedanjega pogleda na državo in človekove pravice dodamo dvojno vlogo države na tem področju. Tako igra država regulativno vlogo, da ustvarja razmere, v katerih so pravice šibkega enako dobro varovane kot pravice močnejšega, pa naj gre za kakršno koli moč. V svoji pospeševalni vlogi pa država posega zlasti na področje socialnih, ekonomskih in kulturnih pravic. Tu država zagotavlja vsaj osnovne možnosti tistim, ki si jih sami ne morejo zagotoviti (to so različne socialne pomoči, zagotavljanje brezplačnega izobraževanja, vsaj na osnovni stopnji, zdravstvenega varstva, varstva otrok, skratka, zagotavljanje človeškega dostojanstva ter človeka vrednega življenja za vsakega posameznika) (Bizjak, 1999).

Vpliv novih groženj varnosti na udejanjanje človekovih pravic

Že večkrat smo omenili, da se je po koncu vojne hladne narava groženj varnosti bistveno spremenila. Oboroženi meddržavni spopadi sicer še vedno predstavljajo grožnjo, vendar v ospredje bolj stopajo nevojaške grožnje. Take so:

- krhkost demokratičnih in tržnih institucij ter procesov v nekdanjih socialističnih državah in nekaterih drugih svetovnih velikih silah;
- veliko število držav, ki so šibke v smislu nizke stopnje notranje družbeno-

politične kohezivnosti in stabilnosti, kar negativno vpliva na njihov notranji in zunanji varnostni položaj;

- obstoj velikega števila notranjepolitično nedemokratskih držav, ki množično kršijo človekove pravice in pravice manjšin ter so nagnjene k etničnemu, verskemu in drugemu ekstremizmu;
- ostro nesorazmerje v distribuciji moči in bogastva med svetovnim centrom in njegovo periferijo, ki slednjo prisiljuje v podrejeni in neenakopravni strukturni položaj brez obetov za rešitev nekaterih eksistencialnih problemov;
- omejenost naravnih in drugih virov, potrebnih za kontinuirani razvoj svetovnega gospodarstva, kar bi lahko pripeljalo do zaostritve sporov med vodilnimi industrializiranimi državami;
- migracije prebivalstva, ki so posledica etničnih in religioznih inter- in intradržavnih oboroženih spopadov;
- še vedno obsežni nacionalni vojaškoindustrijski kompleksi, ki bodo verjetno potrebovali nove vojne;
- organiziran mednarodni kriminal in trgovina z mamili;
- mednarodni terorizem;
- globalno onesnaževanje in druge oblike obremenjevanja človekovega naravnega okolja;
- širjenje smrtonosnih nalezljivih boleznih prek državnih meja;
- eksplozivna svetovna rast števila prebivalcev;
- ignorantska zazrtost povprečnega prebivalca razvitega dela sveta in njegova nezainteresiranost za širše svetovne probleme (Lubi, 2004: 190-191).

V sodobnem, globaliziranem svetu na varnost držav vpliva mednarodno okolje. Države sicer še vedno predstavljajo neodvisne in samostojne akterje mednarodne skupnosti, vendar se njihovo polje delovanja z razvojem koncepta nacionalne suverenosti zmanjšuje. Države se tako v vedno večji meri delu svoje suverenosti za nedoločeni čas odrekajo in jo prenašajo na nadnacionalne institucije (npr. EU). Notranja razvojna logika je povzročila, da je sodobni svet postal svet soodvisnosti, nacionalna varnost pa tako del mednarodne varnosti. Mednarodne varnosti pa ne moremo razumeti zgolj kot seštevek nacionalnih varnosti, ampak kot mnogo več. Mednarodno varnost danes razumemo kot »celoto ukrepov, norm, vrednot, ki se uresničujejo skozi sprejete mednarodne mehanizme in instrumente, ki zagotavljajo obstoj in razvoj vseh držav na ravni mednarodnega sistema« (Grizold, 1998: 4).

Najpomembnejše nove grožnje varnosti in njihov vpliv na udejanjanje človekovih pravic so opisane v nadaljevanju.

Terorizem

Terorizem ogroža življenje, povzroča veliko škodo, spodkopava odprtost in toleranco v naši družbi ter predstavlja strateško grožnjo. Teroristična gibanja imajo dobre resurse, so povezane z elektronskimi mrežami in pripravljene uporabiti neomejeno nasilje, da bi povzročile množične žrtve (A secure Europe in a better world: European Security Strategy, 2003).

Zadnji val terorizma je v svojem obsegu globalen in je povezan z verskim ekstremizmom. Razvil se je iz različnih vzrokov, kot so kulturne, družbene in politične krize, pritisk modernizacije in odtujitev mladih ljudi v tujih družbah. »Terorizem ni nov fenomen« (Haine, 2004: 16). Nova je samo njegova trenutna manifestacija, ki se kaže v sposobnosti nedržavnih akterjev, da povzročijo uničevanje velikih razsežnosti. Z 11. septembrom je terorizem dobil popolnoma nove in neslutene razsežnosti. »Zelo popularno je reči, da po 11. septembru nič več ni, kot je bilo« (Müller, 2003: 7). Najpomembnejše spremembe, ki jih je povzročil teroristični napad v ZDA 11. septembra, so:

- Jasno zavedanje, da »glavno grožnjo varnosti po koncu hladne vojne predstavlja 'megaterorizem', nedržavna oblika terorizma, v okviru katerega pripravljenost jemati življenja ne pozna nobenih meja« (Müller, 2003: 7).
- »Presenetljivo dejstvo, da boj proti grožnji s strani mednarodnega terorizma predstavlja velikim silam skupen interes« (Müller, 2003: 7). Vse se namreč počutijo ogrožene, bodisi na tak bodisi na drugačen način.
- Otoplitev varnostnih odnosov med Rusijo in zahodnimi državami, kar je posledica omenjenih skupnih interesov v boju proti terorizmu.

»Mednarodni terorizem uteleša najtemnejšo plat globalizacije. Teroristi so dobili dostop do tehnologije, ki omogoča množično uničevanje nasproti kateri koli tarči, kjer koli na svetu« (Haine, 2004: 19). S tem se je narava grožnje s strani terorizma bistveno spremenila in dobila veliko večje razsežnosti ter predstavlja hud izziv za varnost (individualno, nacionalno in globalno) ter človekovo svobodo. Pri opredeljevanju teh dveh pojmov moramo razlikovati med njuno vsebino in njunim obsegom. Glede na vsebino imata določene lastnosti, ki so nujne, in lastnosti, ki so naključne. Vsebinsko obeh kaže razgrniti z nominalno, genetično in konvencionalno definicijo. Bistveno vprašanje pri teh pojasnjevanjih je ravno odnos med pojavi in dejanskostjo: dejanskost ne more biti v celoti dojeta, prav tako kot se ne more pojem v celoti udejanjiti (Jerman, 1988: 408–417). Resolucija Združenih narodov 1973, ki je bila sprejeta 28. septembra 2001, je postavila meje pri gibanju, organizaciji in financiranju terorizma, vendar ni postavila

definicije terorizma. Definicija terorizma je bila sprejeta v Resoluciji združenih narodov 1456 iz leta 2003, ki pravi, da Varnostni svet s pojmom terorizem² razume »kriminalno dejanje, naperjeno proti civilistom in z namenom povzročitve smrti ali resnih telesnih poškodb, jemanje talcev z namenom ustrahovanja javnosti ali skupine ljudi ali določenih oseb, prestrašiti najširšo populacijo ali izsiliti vlado ali mednarodno organizacijo storiti ali opustiti določeno dejanje«. Ker resolucija iz leta 2001 ni posebej omenjala človekovih pravic v povezavi s terorizmom, resolucija iz leta 2003 pravi, »države članice morajo ob zagotavljanju ukrepov v povezavi z bojem proti terorizmu upoštevati vse obveznosti Resolucije 1456, ki izhajajo iz mednarodnega prava, jih implementirati v nacionalno pravo in ob tem upoštevati vsa mednarodna določila, ki zadevajo človekove pravice, begunce in mednarodno humanitarno pravo«. ³ Evropska unija se je na 11. september 2001 odzvala, in sicer je Svet Evropske unije za pravosodje in notranje zadeve 20. septembra 2001 sprejel določene ukrepe za krepitev boja proti terorizmu na naslednjih področjih: pravosodno sodelovanje, sodelovanje med policijo in obveščevalnimi službami, financiranje terorizma, ukrepi na mejah idr. V pravosodnem sodelovanju je Svet obravnaval uvedbo evropske tiralice in približevanje kazenskega prava držav članic z namenom vzpostaviti enotno definicijo terorističnega dejanja in predpisati skupne kazenske sankcije.

Širjenje orožja za množično uničevanje

Naslednja naraščajoča nova grožnja, ki je neposredno povezana s prvo, je širjenje orožja za množično uničevanje (Proliferation of Weapons of Mass Destruction). Nekateri to širjenje ocenjujejo kot »potencialno največjo grožnjo naši varnosti« (A secure Europe in a better world: European Security Strategy, 2003). Povzročajo jo neupoštevanje in nepristopanje k pogodbam o neširjenju orožja za množično uničevanje, pri čemer mislimo predvsem na jedrsko orožje. Mednarodne pogodbe o neširjenju in ostrejši nadzor nad izvozom orožja so sicer upočasnili širjenje. »Pogodba o neširjenju jedrskega orožja (The Nuclear Non-Proliferation Treaty) je postala nekakšna kvaziuniverzalna norma, h kateri niso pristopile samo štiri države – Indija, Pakistan, Izrael in Severna Koreja« (Haine, 2004: 18). »Vendar trenutno vstopamo v zelo nevarno obdobje, ko se na Bližnjem vzhodu povečuje verjetnost

² »Criminal acts, including against civilians, committed with the intent to cause death or serious bodily injury, or taking of hostages, with the purpose to provoke a state of terror in the general public or in a group of persons or particular persons, intimidate a population or compel a government or an international organization to do or to abstain from doing any act.«

³ »States must ensure that any measure taken to combat terrorism comply with all their obligations under international law, and should adopt such measures in accordance with international law, in particular international human rights, refugee, and humanitarian law.«

tekmovanja za pridobitev orožja za množično uničevanje« (A secure Europe in a better world: European Security Strategy, 2003). Napredek biološke znanosti povzroča nevarnost uporabe biološkega orožja v bližnji prihodnosti. Prav tako se povečuje verjetnost napada s kemičnim orožjem. Razvoj in relativno lahka dostopnost sredstev za prenos nevarnih materialov na daljavo pa verjetnost napada samo še povečuje. »Najbolj zastrašujoč scenarij se lahko dogodi, v kolikor teroristične skupine pridobijo orožje za množično uničevanje. V slednjem primeru bi lahko majhne skupine povzročile razdejanje, ki so ga bile do sedaj sposobne samo države in armade« (A secure Europe in a better world: European Security Strategy, 2003).

Regionalni konflikti

Na svetu obstaja množica regij, ki so tako ali drugače nestabilne. Nestabilnost povzročajo verska, etična, rasna in druga nesoglasja. Območja, kot so Bližnji vzhod, Balkan, Kašmir, Kavkaz, Korejski polotok ipd., niso destabilizirajoča samo za ožjo regijo, v kateri se nahajajo, ampak povzročajo varnostne probleme tudi v širši mednarodni skupnosti. Nasilje poleg destabilizacije regije uničuje tudi človeška življenja in fizično infrastrukturo, ogroža manjšine, temelje svoboščine in človekove pravice. Konflikti lahko vodijo v ekstremizem, terorizem in propad države, kar posledično zagotavlja večje možnosti za razvoj organiziranega kriminala. »Nizka stopnja regionalne varnosti lahko med drugim podžiga zahteve po posedovanju orožja za množično uničevanje« (A secure Europe in a better world: European Security Strategy, 2003).

Razpad države

»Slabo vladanje – korupcija, zloraba oblasti, šibke institucije in pomanjkanje odgovornosti – in državljanski spori najedajo državo od znotraj« (A secure Europe in a better world: European Security Strategy, 2003). V nekaterih primerih lahko naštetu privede do kolapsa državnih institucij. Somalija, Liberija in Afganistan so zadnji takšni primeri. Razpad države je tesno povezan z vzponom raznih groženj varnosti, kot so terorizem, širjenje orožja za množično uničevanje in organiziran kriminal. Razpad države je torej zaskrbljujoč pojav, ki slabi mednarodno varnost in krepi regionalno nestabilnost.

Organiziran kriminal

»Evropa predstavlja najpomembnejšo tarčo organiziranega kriminala. Ta notranja grožnja varnosti ima pomembno zunanjo dimenzijo: tihotapljenje

prepovedanih drog, trgovino z belim blagom, ilegalne migracije, trgovino z orožjem ipd.« (A secure Europe in a better world: European Security Strategy, 2003). Takšne kriminalne dejavnosti so pogosto posledica šibkih ali propadajočih državnih institucij. Marsikatera država proizvajalka drog polni zajeten delež svojega proračuna iz dohodkov, povezanih s trgovino s prepovedanimi drogami. V ekstremnih primerih lahko kriminalne združbe celo obvladujejo državo.

Sklep

Groženj varnosti, pa tudi človekovih pravic se torej ne da več obravnava kot geografsko in kontekstualno izoliran pojav. Ne samo da to ni več mogoče, tudi smiselno ni. Nove grožnje zahtevajo vsestranski, kooperativen in koheziven pristop k zagotavljanju varnosti. Enako velja za človekove pravice. Tvorci politike se tako soočajo z dvema izzivoma. »Po eni strani morajo bolj kot kadar koli prej povezovati in koordinirati različne varnostno-politične instrumente, ki so jim na razpolago znotraj države, po drugi strani pa morajo sinhronizirati nacionalna in mednarodna prizadevanja« (Müller-Wille, 2004: 11). Grožnja varnosti se usodno zajeda v substanco človekovih potreb in vrednot. Pomena le-teh se človek zave najbolj takrat, ko jih izgubi. Varnost pa je v hierarhiji človekovih potreb uvrščena takoj za fiziološkimi potrebami. Vse našteje grožnje varnosti (terorizem, organiziran kriminal, regionalni konflikti⁴ ...) kršijo vse človekove pravice in jih na najbolj grob način zanikajo in nadomeščajo s strahom, z grozo, nasiljem in negotovostjo. Za doseg ciljev se posamezniki, organizacije ali države poslužujejo najrazličnejših metod, vključno z uporabo biološkega, kemičnega in tudi jedrskega orožja ter njihovih substanc. Ob tem postaja nova realnost informacijsko orožje, katerega osnovni cilj je uničenje ali poškodovanje sovražnikovega informacijskega sistema. Tu ne gre za pretiravanje ali znanstveno fantastiko, kiberorožja so že postala kruta realnost. Glede na to da smo informacijska družba in da na komunikacijskem in informacijskem sistemu temelji celoten družbeni in gospodarski razvoj, je lažje razumeti nevarnost tovrstnega vira ogrožanja. Človeška katastrofa je bližja zaradi informacijskega terorizma kot pa npr. zaradi možnosti jedrske ali klasične vojne širših razmerij. In kot da bi med grožnjami varnosti in človekovimi pravicami veljala diametralna nasprotnost, je informacijska tehnologija omogočila večjo prepoznavnost človekovih pravic in svoboščin, lažjo in bolj učinkovito ozaveščanje o pravicah in svoboščinah ljudi ter pomenu in načelih pravne države. Ne čudi dejstvo, da nekatere države veliko naporov usmerjajo v blokado svetovnega

⁴ V genocidu v Ruandi, ki se je dogajal od 16. aprila do sredine julija 1994, je bilo pobitih med 800.000 do 1.000.000 nedolžnih ljudi.

spleta ter da je pomemben element vsakega vojaškega spopada tudi spopad na področju informacijsko tehnologije. Informacijska tehnologija je postala pomemben način boja tako za terorizem, organiziran kriminal, regionalne spopade ipd.

Poznavanje in zavedanje varnostnih groženj vodita v nujno sklepanje, da države nimajo samo formalnopravne, temveč tudi moralno pravico in dolžnost do samoobrambe. Pri tem pa je izjemnega pomena to, da boj zoper terorizem ne temelji le na vojaški varnostni in obveščevalno-varnostni aktivnosti. Vključevati mora diplomatsko, politično, gospodarsko, zdravstveno, znanstveno in drugo dejavnost. Posebej pomembno in učinkovito pa je na podlagi političnih aktivnosti uveljavljati principe pravne države, demokracije in človekovih pravic na območjih, ki podpirajo terorizem, organizirani kriminal itd.. Boj proti terorizmu ne sme pomeniti maščevanja, ne smemo ga razumeti kot klasične vojne, ne sme imeti verskega, rasnega ali podobnega predznaka, ne sme bistveno posegati v že dosežene standarde pri varovanju človekovih pravic. Prav zaradi teh in seveda drugih moralnih, pravnih, politoloških, psiholoških in drugih razlogov kaže problematizirati odločitev bivšega ameriškega predsednika o ustanovitvi in delovanju vojaških sodišč. Tajni procesi pred vojaškim sodiščem – brez proste izbire zagovornika, brez možnosti pritožbe, z vprašljivo domnevo nedolžnosti, s spornim statusom vojnega zločinca, možnostjo pritožbe le na predsednika – sprožajo temeljno vprašanje, ali vse to ne predstavlja kršitve ženevskih konvencij.

Če za temelj sklepne ugotovitve vzamemo razmerje med varnostjo in človekovimi pravicami ter izkušnje, ki smo jih bili deležni po 11. septembru, lahko trdimo, da so se zahodne države odzvale na način, da več varnosti nujno pomeni manjši standard zagotavljanja človekovih pravic in svoboščin. Z grobim poseganjem države v zaščito osebnih podatkov posameznika, omejevanje gibanja, nadzor nad korespondencami (telefonski pogovori, e-pošta) ipd. se omejuje človekove pravice in svoboščine. Takšen odnos do človekovih pravic in svoboščin se je s sfere države preneslo tudi v gospodarsko in civilno sfero. Hoteli, banke, restavracije, poslovni objekti so prepredeni z varnostnimi kamerami in drugimi varnostnimi ukrepi, ki posegajo v osebno integriteto in intimo vsakega posameznika. Še več, edina absolutna prepoved, tako v Deklaraciji o človekovih pravicah OZN kot v Evropski konvenciji o človekovih pravicah in svoboščinah, je bila prepoved mučenja in drugega nečloveškega ravnanja ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja; slednjo so za dobrobit varnosti poteptali. Pred 11. septembrom so pravni strokovnjaki za področje človekovih pravic in svoboščin opisovali absolutnost te prepovedi skozi primer, da se ne sme mučiti terorista tudi tedaj, če bi slednji v večmilijonskem mestu podstavil atomsko bombo in bi bila rešitev več milijonov življenj odvisna od priznanja terorista (kje se bomba nahaja in kako jo deaktivirati), pridobljenega z mučenjem. Priče pa

smo bili primerom, ko so to absolutno prepoved mučenja države poteptale zaradi veliko manjše grožnje oziroma nevarnosti.

Dodatno vprašanje, ki si ga zastavljamo v povezavi z razmerjem med varnostjo in človekovimi pravicami, pa je: Ali ugotovitev, da več varnosti nujno pomeni manj človekovih pravic, velja tudi v obratni smeri – več človekovih pravic in svoboščin pomeni manj varnosti? Ali so programi ozaveščanja o človekovih pravicah in svoboščinah, ki jih je v Evropi in drugod po svetu izvajal Svet Evrope, ogrozili varnost v teh državah? Ali je implementacija standardov varovanja človekovih pravic in svoboščin v policijskih postopkih zmanjšala učinkovitost policije in drugih varnostnih organov? Pri tem je treba upoštevati, da se policijske dejavnosti v precejšnji meri izvajajo v tesnem stiku z javnostjo in da je policijska učinkovitost odvisna od podpore javnosti. Zaupanje javnosti pa je tesno povezano z njenim odnosom in vedenjem do javnosti, še posebej v zvezi spoštovanja temeljnih pravic in svoboščin. Torej, brez spoštovanja človekovih pravic in svoboščin bodo država in njeni varnostni organi zgubili zaupanje ljudi/javnosti, brez njihove podpore in informacij pa je zagotavljanje varnosti zelo oteženo. Nobena tehnologija ne more nadomestiti oči in ušes ljudi/javnosti.

Razmerje med človekovimi pravicami in varnostjo je občutljivo vprašanje in nemalokrat tudi teoretike zaboli glava, ko iščejo pravo ravnovesje med njima. Gre za problem analogen problemu »kvadrature kroga« – nikoli namreč nimamo obojega hkrati in v meri, ki bi zadovoljila vse (Rizman, 2002). Več varnosti lahko pomeni, da se odrečemo človekovim pravicam, če pa so te brez nje, ostane na koncu tudi bore malo od človekovih pravic.

LITERATURA

- Bizjak, Ivan (1999): Človekove pravice ne morejo čakati. Ljubljana: Unesco glasnik. Dostopno prek http://www.varuh-rs.si/medijsko-sredisce/sporocila-za-javnosti/novice/?cHash=79605dca0a&tx_ttnews%5BbackPid%5D=48&tx_ttnews%5Bpointer%5D=59&tx_ttnews%5Btt_news%5D=454, 11. 4. 2009.
- A secure Europe in a better world: European Security Strategy. Document proposed by Javier Solana and adopted by the Heads of State and Government at the European Council in Brussels on 12 December 2003. Paris: Institute for Security Studies.
- Grizold, Anton (1998): Institucionalizacija zagotavljanja mednarodne varnosti. V Grizold, Anton (ur.): Perspektive sodobne varnosti. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Haine, Jean-Yves (2004): European defence: A proposal for White Paper. Report of an independent Task Force. Paris: Institute for Security Studies.
- Jambrek, Peter (1988): Varstvo človekovih pravic (razprave, eseji, dokumenti). Ljubljana, Mladinska knjiga.

- Jerman, Frane (1988): Današnja znanost in grška filozofska misel. V Debenjak, Božidar (ur.): Filozofske teme. Ljubljana: Fakulteta za elektrotehniko, Univerza v Ljubljani.
- Johnson, Rebecca (1999): Post - Cold War Security: The Lost Opportunities. London: Disarmament Forum.
- Lubi, Darko (2004): Teorija strategije. Študijsko gradivo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mangold, Peter (1991): National Security and International Relations. New York: Routledge.
- Müller-Wille, Björn (2003): SSR and European Intelligence Cooperation Implication of the New Security Challenges and Enlargement (both EU and NATO) for Structuring European Intelligence Cooperation, as an Important Aspect of SSR. Conference Paper. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces.
- Müller-Wille, Björn (2004): For our eyes only? Shaping an intelligence community within EU. Occasional Paper No. 50. Paris: Institute for Security Studies.
- Platon (1995): Država. Ljubljana: Mihelač.
- Rizman, Rudi (2002): Za kakšno aritmetiko ravnovesja med varnostjo in svobodo? posvet Terorizem, represija, varnost, svoboščina. Dostopno prek www.ds-rs.si/2MO/dejavnost/posveti/besedila_pos/Terorizem/Rizman_R.htm, 12. 4. 2009.
- Simoniti, Iztok (1996): Uvod v knjigo Svetovna politika. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Simoniti, Iztok (1997): Uvod v knjigo Zahodna geopolitična misel v dvajsetem stoletju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Stres, Anton (1999): Človekove pravice v Sloveniji danes. Ljubljana: Družina.